

Nev'î Efendî'nin İhtilaf Risalesi ve Kaynağı

MEHMET KALAYCI

Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
mkalayci@divinity.ankara.edu.tr

Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki ihtilafların tespiti veya tahlili amacıyla pek çok risalenin ve eserin kaleme alındığı bilinmektedir. Malkaralı Yahyâ b. Pîr 'Alî Nev'î Efendî'ye (ö.1007/1599) ait bir risale bunlardan biridir. *Şakā'îk*'e zeyl yazan 'Atā'î'nin babası olan Nev'î, 940/1534 yılında doğmuş ve erken yaşlardan itibaren ilmî ve tasavvufî bir çevrenin içerisinde bulunmuştur. Babası Pîr 'Alî, Hâlvetiyye tarikatına mensup ve Süleymaniye meşâyihinin önde gelenlerinden bir kimsedir.¹ On yedi yaşındayken İstanbul'a gelmiş, önce Dāvūd Pāşā Medresesi'nde Karamānî Aḥmed Efendî'den, daha sonra da onun kardeşi ve Şahn müderrisi Karamānî Mehmed Efendî'den tahsil görmüştür.² Şairliğiyle bilinen Nev'î'nin bu vasfının şekillenmesinde Karamānî Mehmed Efendî'nin ilim meclisinin etkisi büyüktür. Zira bu mecliste hepsi de önemli bir şair olarak anılacak yaklaşık on dört kişi yer almıştır.³ 973/1565 yılında başladığı müderrislik görevi çeşitli medreselerde yaklaşık yirmi beş yıl sürmüştür. 998/1590 yılında III. Murād tarafından Şehzade Muştafā'nın hocalığına getirilmiş,⁴ bu sayede kısa sürede Sultan'ın itimadını kazanmış⁵ ve devlet işlerinde bile danışıp görüşüne başvurduğu önemli bir danışmanı olmuştur. Müderrislik ve danışmanlık görevlerinin yanı sıra tasavvufla irtibatını da sürdüren Nev'î, bu yolda ilkin babası Pîr 'Alî'den, onun ölümünün ardından da Sarḥōş Bālî Efendî'den istifade etmiştir. Daha sonra sırasıyla Kūrt Mehmed Efendî'ye ve Şeyḫ Şa'bān-ı Velî'ye intisap etmiştir.⁶

¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, nşr. N. Akbayır (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996), c.4, s.634.

² Nev'îzāde 'Atā'î, *eş-Şakā'îku'n-Nu'māniyye ve Zeyilleri: Hadā'îku'l-Hakā'îk fi Tekmileti's-Şakā'îk*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), s.419.

³ 'Atā'î, *Hadā'îku'l-Hakā'îk*, s.475.

⁴ 'Atā'î, *Hadā'îku'l-Hakā'îk*, s.419.

⁵ 'Atā'î, *Hadā'îku'l-Hakā'îk*, s.420.

⁶ 'Atā'î, *Hadā'îku'l-Hakā'îk*, s.423.

Babası başta olmak üzere tasavvuf yolunda istifade ettiği bu kimselerin hepsi de Hâlvetiyye tarikatına mensup kişilerdir. Ancak bu kişilerin temsil etmiş olduğu çizginin Hâlvetiyye ile İbnu'l-'Arabî geleneğinin bir sentezi olduğunu belirtmek gerekir. Nev'î'nin yaşadığı dönem, İbnu'l-'Arabî'nin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemdir. Kendisinden bir kaç kuşak öncesinde başlayan tartışmalarda, aralarında Kemâlpâşâzâde, İbrâhîm el-Halebî, Çivîzâde ve Birgivî gibi dönemin önde gelen isimlerinin de bulunduğu kimseler tarafından İbnu'l-'Arabî şiddetle tenkit edilmiştir. *Fuşûşu'l-Hikem* adlı eseri bu tartışmaların merkezindedir ve lehte veyaaleyhte üzerine çok sayıda risale veya şerh kaleme alınmıştır. Nev'î, yetiştiği gelenek bakımından İbnu'l-'Arabî eksenli tartışmalarda savunma makamında olmuştur. Bu çerçevede *Fuşûş*'a bir şerh yazmış ve onun tartışmaya konu olan bölümlerine açıklık getirmeye çalışmıştır. *Fuşûş* şerhi dışında çeşitli ilim dallarına dair otuzun üzerinde eser ve risale kaleme almıştır. Eş'arîlik ve Mâturîdîlik arasındaki görüş ayrılıklarını ele aldığı risalesi bunlardan biridir.⁷ Nev'î, bir şair olduğu ve Sultan III. Murâd'ın etrafında yer aldığı için hayatı hakkında pek çok kaynakta birçok insan için nasip olmayacak kadar ayrıntılı bilgiler söz konusu olsa da Eş'arîlik ve Mâturîdîlik arasındaki ihtilafları konu alan risalesinden söz eden ve böyle bir risaleyi ona nispet eden tek kaynak ez-Ziriklî'nin *el-A'lâm*'idir.⁸

Nev'î'nin ihtilaf metni, bu alanda yazılmış pek çok metin gibi küçük bir risale niteliği taşımaktadır. Risalenin girişinde her iki geleneğe ait eserlerin bir listesi sunulmakta, Eş'arîlik ve Mâturîdîlik'in *fırka-yı nâciye* olduğu dile getirilmektedir. Mâturîdîlere ait eserler arasında sırasıyla Ebû Hâfş en-Nesefî'nin *el-'Akâ'id*'ine, Nûruddîn eş-Şâbûnî'nin *el-Bidâye*'sine, Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'nin *Tebşiratu'l-Edille*'sine ve Ebû Ca'fer et-Ṭahâvî'nin *el-'Akhde*'sine atıfta bulunmaktadır. Eş'arîlerin eserleri arasında ise Nâşiruddîn el-Beydâvî'nin *Ṭavâli'u'l-Envâr*'ına, 'Aḫduddîn el-'İcî'nin *el-Mevâkiif*'ine ve bu esere es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî tarafından yazılan şerhe ve Sa'duddîn et-Teftâzânî'nin *el-Makâşid*'ine yer verilmektedir.⁹ Nev'î,

⁷ Risalenin Türkiye kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır: Süleymaniye-Pertev Paşa, no.607, v.51a-b; Nuruosmaniye, no. 4909, vv.24-25; Millet-Ali Emiri Arabi, no.4313, v.171a-b; Amasya İl Halk, no.882, vv.7b-9a; Amasya İl Halk, no.918, vv.150a-151a; Kastamonu İl Halk, no.529/3, vv.81a-83a; Milli Kütüphane, no.4915/5, vv.10a-11a; Risale, Edward Badeen tarafından Leiden Üniversitesi'nde 1882 numarada yer alan nüsha esas alınarak yayınlanmıştır. Bkz. "Risâle fi'l-Farḳ beyne Mezhebi'l-Eş'ârî ve'l-Mâturîdiyye," Edward Badeen (ed.), *Sunnitische Theologie in osmanischer Zeit* (Würzburg: Ergon Verlag, 2008) içinde, ss.26-29. Bu yazıda risalenin Badeen tarafından neşredilen versiyonu Pertev Paşa nüshası ile mukayese edilerek kullanılmıştır.

⁸ Ḥayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990), c.8, s.159.

⁹ Nev'î, *Risâle fi'l-Farḳ* (Badeen), s.26; (Pertev Paşa), v.51a.

Şerhu'l-Akâ'id müellifinin Eş'arî olduğunu belirtmekte ve buna gerekçe olarak da onun Şâfiî oluşunu göstermektedir. Ona göre Şâfiî olan birisinin, Eş'arî olması beklenmelidir.¹⁰ Nevî, Mâtürîdîlere ait eserlerde Ehl-i Sünnet'ten bahsedildiğinde kast edilenin Mâtürîdîlik olduğunu, aynı şekilde Eş'arîlere ait eserlerde Ehl-i Sünnet'ten bahsedildiğinde ise bununla Eş'arîlerin kast edildiğini belirtmektedir.¹¹ Nevî, et-Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makâsid*'de Ehl-i Sünnet'in kimlerden oluştuğu ile ilgili meşhur değerlendirmesini de kendi metnine taşımıştır. Buna göre Ehl-i Sünnet'in Horasan, Irak, Şam ve diğer pek çok bölgedeki temsilcileri Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin taraftarları olan Eş'arîler (*el-Eş'ârîra*) iken, Mâverâ'unnehir bölgesindeki temsilcisi ise Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin taraftarları olan Mâtürîdîlerdir (*el-Mâtürîdiyye*). Her iki mezhebin imamlarından hiçbiri diğerini bidat veya sapkınlıkla suçlamamıştır.¹²

Nevî'nin, toplamda on ihtilaf konusuna yer verdiği risalesini iki kısımda mütalaa etmek gerekir. O, önce yedi ihtilaf konusuna dikkat çekmekte, ardından bunlara üç ihtilaf daha ilave etmektedir. Ancak bu üç ihtilafı kendisinin eklediğini beyan etmesine bakılırsa, ilk yedi ihtilaf bir başkasına ait olmalıdır. Nitekim ikinci ihtilaf konusu olan *sa'âdet* ve *şakâvet* meselesi bağlamındaki fikir ayrılığının lafzî olarak görülebileceğini kaydetmektedir.¹³ Bu durumda Nevî'nin ilk yedi ihtilafını kimden aldığı veya bunlara kimin kaynaklık oluşturduğu merak konusudur. Mevcut bilgiler ışığında Nevî'den önce bu konuda yapılmış iki tasnif bulunmaktadır. Bunlardan biri Tâcuddîn es-Subkî'nin *Nûniyye* adlı kasidesi,¹⁴ diğeri ise Kemâlpâşazâde'nin risalesidir.¹⁵ Her ikisine yansıyan içeriğin Nevî'nin risalesinde belli ölçüde karşılık bulunduğu söylenebilir. Öyle ki onun başkasından aldığı belli olan ilk yedi husus, ilk bakışta, es-Subkî'nin *Nûniyye*'sinde lafzî ve aslî olarak sıraladığı on üç ihtilaf konusundan yapılmış bir derleme ve özetleme niteliği taşımaktadır.¹⁶ Bu yedi husus, sırasıyla (1) *istişnâ'*, (2) *sa'âdet* ve *şakâvet*, (3) *kesb*, (4) *ma'rifetullâh*, (5) *şifâtullâh*, (6) *şagâ'iru'l-enbiyâ'* ve (7) *ni'metu'l-*

¹⁰ Nevî, *Risâle fî'l-Farq*, s.27; (Pertev Paşa), v.51a.

¹¹ Nevî, *Risâle fî'l-Farq*, s.27; (Pertev Paşa), v.51a.

¹² Sa'duddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, tah. S. M. Şeref (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1998), c.5, s.231.

¹³ Nevî, *Risâle fî'l-Farq*, s.28.

¹⁴ Kasidenin muhtevası ve tarihsel arka planı konusunda bilgi için bkz. Mehmet Kalaycı, "Eşarilik ve Maturidiliği Uzlaştırma Girişimleri: Tâcuddîn es-Sübki ve Nûniyye Kasidesi," *Dini Araştırmalar* 14:40 (2012), ss.112-131.

¹⁵ Risalenin muhtevası, kaynakları ve etki gücü konusunda bir değerlendirme için bkz. Mehmet Kalaycı, "Kemâlpâşazâde'nin Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İhtilafı Konusundaki Risalesi Üzerine," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:2 (2012), ss.211-218.

¹⁶ Tâcuddîn Ebû Naşr 'Abdulvehhâb b. 'Alî es-Subkî, "Nûniyyetu's-Subkî," Badeen (ed.), *Sunnitische Theologie in osmanischer Zeit* içinde, ss.5-18.

kāfir konularıdır.¹⁷ (1), (2), (3) ve (7) numaralı ihtilaflar es-Subkî'de lafzî ihtilaflar altında; (4), (5) ve (6) numaralı konular da aslî ihtilaflar arasında yer almaktadır. Karşılaştırmanın, tıpkı es-Subkî'de olduğu gibi, Ebū Hanîfe ve el-Eş'arî üzerinden gerçekleştiriliyor olması, bu ilk yedi problemde es-Subkî'nin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Nev'î'nin bu yedi probleme eklediği ve böylece ihtilaf sayısını toplamda 10'a tamamladığı diğer üç husus, *teklîfu mâ lâ yuṭāk*, *ḥusn ve kubḥ* ile *ism ve musemmā* meseleleridir.¹⁸ Bunlardan ilk ikisini *et-Tavḏīḥ* adlı esere referansta bulunarak, üçüncüsünü ise *Bidāyetu'l-Uṣūl* adlı eserden hareketle eklemektedir. İlk eser Şadruşşer'f'a'nın fıkıh usulüne dair kaleme aldığı meşhur eseridir. İkinci eser ise muhtemelen Nüruddîn eş-Şābūnî'nin *el-Bidāye fi'l-Uṣūl* adlı kalam eseri olmalıdır. Nev'î, risalesinin sonunda önceki yedi ihtilaf ve kendisinin ilave ettiği üç konu ile iki mezhep arasındaki ihtilaf sayısının toplamda on ettiğini belirtmekte, ihtilafların sayısının ilk yedi hususa hasredilmesinin eksiklik oluşturacağını vurgulamaktadır.¹⁹

Eklediği üç hususun hepsi de Kemālpāşāzāde'nin metninde yer alırken,²⁰ yalnızca *teklîfu mâ lâ yuṭāk* konusu es-Subkî'de geçmektedir. Bu husus, ihtilaf edebiyatının gelişim sürecinde Nev'î'nin risalesinin çok fazla yer işgal etmediği ve daha önceki problemlerin tekrarı niteliği taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Hatta daha önceki iki metinle kıyaslandığında, yeni bir ihtilaf konusuna yer vermemiş olması dolayısıyla özgünlük arz etmediği de düşünülebilir. Ne var ki onun metni, bizi, kendisine gelene kadarki süreçte es-Subkî ve Kemālpāşāzāde'den sonra bir başka ihtilaf metninin varlığından haberdar etmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu metnin izini sürmek gerekir. Bu noktada 'Osmān b. Ḥacerzāde el-Ḳārşî'nin *Risāle fi [el-] Mesā'ili'l-Muḥtelife* adlı risalesinde alıntılanan ve yazarı tam olarak tespit edilemeyen kısa bir ihtilaf metninin,²¹ Nev'î'nin risalesine zemin teşkil eden metin olma ihtimali yüksektir. El-Ḳārşî'nin çeşitli kelami mevzulara dair kısa alıntılardan veya kendisine ait değerlendirmelerden oluşan risalesi, doğrudan Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki görüş ayrılıklarına tahsis edilmiş bir risale değildir. Risalenin başlangıcında yetmiş üç fırka hadisine yer verilmekte; ümmetin iftiraka düşme sebepleri tahlil edilmekte ve

¹⁷ Nev'î, *Risāle fi'l-Farḳ*, ss.28-29.

¹⁸ Nev'î, *Risāle fi'l-Farḳ*, s.29.

¹⁹ Nev'î, *Risāle fi'l-Farḳ*, s.29.

²⁰ Kemālpāşāzāde Şemsuddîn Aḥmed, "Risāletu'l-İhtilāf beyne'l-Eş'ā'ira ve'l-Mâtürîdiyye fi İşnetey 'Aşrate Mes'ele," Badeen (ed.), *Sunnitische Theologie in osmanischer Zeit* içinde, ss.20-23.

²¹ 'Osmān b. Ḥacerzāde el-Ḳārşî, *Risāle fi [el-]Mesā'ili'l-Muḥtelife beyne'l-Firāki'l-İslāmiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi-Esad Efendi, no.1269, vv.105a-106a.

Eş'arîlik'in kurtuluşa eren fırka olduğu yönündeki iddialar tartışılmaktadır.²² Bu minvalde, itikatlarının aynı olmasından hareketle her iki fırkanın da *fırka-i nâciye* olduğu, iki grup arasındaki ihtilaflara itibar edilmemesi gerektiği, zira bunların ihtilaf bile sayılmayacağı, buna benzer ihtilafların Hz. Peygamber döneminde bile söz konusu olduğu belirtilmektedir.²³ El-Ķārşî, Ķaderiyye ve Cebriyye arasında yaşanan kader tartışmasını en önemli tartışma olarak görmekte ve bu çerçevede her iki kesimin konuya dair görüşlerine yer vermektedir. Daha sonra da Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'in görüşlerini bu tartışmaya dahil etmekte ve her iki mezhebin konuya dair görüşlerine açıklık getirmeye çalışmaktadır.

El-Ķārşî, altı varaklık risalenin dördüncü sayfasında el-Eş'arî ile el-Mâtürîdî'nin bazı konularda görüş ayrılıkları yaşadığını ifade etmektedir. Buraya kadar olan metnin dili Arapça'dır; ancak el-Eş'arî ve el-Mâtürîdî'nin görüş ayrılığı yaşadıklarının belirtildiği kısımda metnin dili birden Osmanlı Türkçesine dönüşmektedir. Türkçe metinde önce ihtilafın gerekçesine kısaca değinilmekte, sonra da belli başlı ihtilaf konuları sıralanmaktadır.²⁴ El-Ķārşî'nin Osmanlı Türkçesiyle alıntılandığı metin ile Nevî'nin risalesinin ilk kısmı arasında mutabakat söz konusudur. El-Ķārşî'deki metinde geçen yedi problem, benzer içerikle ve aynı sıralamayla Nevî'nin metninde kendisine yer bulmuştur. Aradaki en önemli fark, Nevî'nin metninin dilinin Arapça olmasıdır. El-Ķārşî'nin metninde her meselede Ebû Ħanîfe'nin görüşüne el-Eş'arî'ninkinden önce yer verilmektedir; Nevî'de ilk problemde mukayese el-Eş'arî ve el-Mâtürîdî arasında, diğerlerinde ise el-Eş'arî ve Ebû Ħanîfe arasında yapılmaktadır. Nevî'de yedi maddenin altısında önce el-Eş'arî'nin ismine yer verilirken, sadece altıncı maddede Ebû Ħanîfe'nin ismi öncelenmiştir. Maddelerin içerikleri bağlamında dikkat çeken farklılık birinci ve ikinci maddedeki bilgilerdir. *Sa'îd* ve *şakînin* durumu ile ilgili ikinci maddede el-Ķārşî'nin metninde Ebû Ħanîfe'nin *sa'îd* olan bir kimsenin *şakî*, *şakînin* ise *sa'îd* olabileceğini söylediği kaydedilmekte ve el-Eş'arî'nin Hz. Peygamber'in bir hadisinin zahiri doğrultusunda meseleye yorum getirdiği belirtilmektedir. Bu hadis, "*sa'îdin* anne karnında *sa'îd*, *şakînin* ise anne karnında *şakî* olduğunu" bildiren hadistir.²⁵ Nevî bu

²² El-Ķārşî, *Risâle fî [el-]Mesâ'ili'l-Muhtelife*, v.101b.

²³ El-Ķārşî, *Risâle fî [el-]Mesâ'ili'l-Muhtelife*, v.102a.

²⁴ El-Ķārşî, *Risâle fî [el-]Mesâ'ili'l-Muhtelife*, vv.105a-106a.

²⁵ Bu minvaldeki bazı hadisler için bkz. Muslim, *eş-Şahîh*, K. *el-Ķader*, 1. B. *fî keyfiyyeti'l-ĥalki'l-âdemî*, c.3, s.2037 (no.2645); İbn Mâce, *es-Sunen*, *el-Muĥaddime*, 7. B. *icîtinâbi'l-bida' ve'l-cedel*, c.1, s.16 (no.46); ed-Dârimî, *es-Sunen*, *el-Muĥaddime*, 23. B. *fî kerâhiyyeti aĥzi'r-re'ÿ*, c.1, s.61 (no.213); Ahmed b. Ħanbel, *el-Musned*, c.2, s.176.

problem bağlamında, el-Eş'arî'nin *sa'îdin şakî* olamayacağı, *şakînin* de *sa'îd* olmayacağını ileri sürdüğünü, Ebû Hânîfe'nin ise buna karşı çıktığını ifade etmektedir. Nevî, diğer metinde yer alan hadise yer vermemektedir; bununla birlikte bu meseleye kendisi açıklık getirmeye çalışmaktadır. Öyle ki iki imam arasındaki bu meselenin, bazı âlimlerin de ortaya koyduğu üzere, lafzî bir mesele olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Buna göre, el-Eş'arî'nin sözü, kişinin fitrî istidadı veya ezeli yazgısına nispetlidir. Ebû Hânîfe'ninki ise “*ve nahnu nahkumu bi'z-zâhir*” ilkesi çerçevesinde zahiri esas almaktadır. İmanda *istişnâ'* konusundan oluşan birinci meselede ise Nevî'nin açıklaması oldukça kısadır. Öyle ki el-Eş'arî'nin bir kimsenin “*inşâ'allâh müminim*” diyebileceğini savunduğu, el-Mâturîdî'nin ise buna karşı çıktığı bilgisi ile yetinilmektedir. Buna karşın el-Ķârşî'deki metinde bu mesele biraz daha geniş içerikte ele alınmıştır. Buna göre Ebû Hânîfe, bu meselede, “onlar gerçekten mümindirler” mealindeki ayette²⁶ dikkat çekildiği gibi “biz zahire göre hüküm verir, gerisini Allah'a bırakırız” uyarınca hareket etmiş; el-Eş'arî ise kişinin önceki yazgısına ve Allah katındaki durumuna itibar etmiştir. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan risalede, el-Eş'arî'nin yaklaşımı Arapça verilmiştir. Bu bağlamda onun, “*inşâ'allâh müminim*” demeyi, insanı kurtuluşa erdiren tam tasdikin gerçekleşmesinin Allah'ın dilemesi sayesinde mümkün olabileceği gerçeğinden hareketle temellendirdiği belirtilmektedir. Burada dikkat çeken husus, Ebû Hânîfe'nin zahire göre hükmetme anlayışına, el-Ķârşî'deki metinde birinci mesele olan *istişnâ'* bağlamında, Nevî'nin metninde ise ikinci mesele olan *sa'âdet* ve *şakâvet* bağlamında değinilmiş olmasıdır.

İki metin arasındaki örtüşme, ekte verilen tabloda da görüleceği üzere, aşikârdır. Ancak müphemliğini koruyan husus, el-Ķârşî'deki metnin kime ait olduğudur. Bu noktada el-Ķârşî'deki metnin hemen akabindeki satırlarda dikkat çekici bir ayrıntı bulunmaktadır. Öyle ki metnin dili tekrar Arapça'ya dönmekte ve burada *kelime-i tevhid*in delaleti ile ilgili beş satırlık bir değerlendirme yer almaktadır. Daha sonra ise Birgivi'nin *Ağlâku't-Tevhid* adlı risalesinin sona erdiği bilgisine yer verilmektedir.²⁷ Birgivi'den gerçekleştirildiği bilgisine yer verilen bu alıntının, yalnızca *kelime-i tevhid*le ilgili beş satırlık açıklamayı mı, yoksa ihtilaf metninin başlangıcından itibaren yer alan kısmı mı kapsadığı belirsizdir. Birgivi'nin *kelime-i tevhid*le ilgili kısa bir risale yazdığı ve bu risalenin birkaç şerhe konu olduğu

²⁶ 8/el-Enfâl:4.

²⁷ انتهى رسالة البركوى المسمى بأغلاق التوحيد el-Ķârşî, *Risâle fî [el-]Mesâ'ili'l-Muhtelifa*, v.106a.

bilinmektedir.²⁸ Dolayısıyla *kelime-i tevhîd*le ilgili kısmın ondan yapılmış bir alıntı olduğu hususunda herhangi bir tereddüt söz konusu değildir. Ne var ki onun Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki görüş ayrılıkları konusunda bir risale yazıp yazmadığını olumlu ya da olumsuz anlamda teyit edebilecek herhangi bir veri söz konusu değildir. Aslında risalenin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olması ve olabildiğince sade ve yalın bir ifade tarzına sahip olması, benzer tarzda yazdığı pek çok risalenin varlığı göz önünde bulundurulduğunda risalenin semantik açıdan Birgivi'ye ait olma ihtimalini mümkün kılmaktadır. Üstelik risalenin, kendisinden bir kuşak sonra veya aynı dönemde yaşamış biri olan Nevî tarafından alıntılanmış olması, Birgivi'ye ait olma olasılığını tarihsel olarak da mümkün kılmaktadır. Ancak yine de belirtmek gerekir ki bu husus, risalenin Birgivi'ye aidiyetini temellendirebilmek noktasında kesin bir veri arz etmemektedir. Bunu yalnızca bir olasılık olarak hatırdı tutmak ve metni Birgivi'den bağımsız değerlendirmek en doğrusudur.

Risalenin ilk satırlarında Ebū Mansūr el-Mâtürîdî'nin Hānēfî olup vasıta ile Ebū Hānīfe'nin öğrencisi olduğu belirtilmekte, Ebū Naşr el-İyādî, Muḥammed b. Ḥasen eş-Şeybānî üzerinden Ebū Hānīfe'ye uzanan çizgisine dikkat çekilmektedir. Ebū Hānīfe'yi imam olarak kabul etmesi dolayısıyla el-Mâtürîdî'nin, onun görüşlerini takip etme ve savunmada mezhebin önde gelenlerinden olduğu belirtilmekte, Ebū'l-Ḥasen el-Eş'arî'nin yedi konuda Ebū Hānīfe'ye muhalefet etmesi nedeniyle el-Mâtürîdî ile el-Eş'arî arasında yedi konuda ihtilaf söz konusu olduğu ifade edilmektedir.²⁹ İhtilaf konularına dair mukayese ise Ebū Hānīfe ve el-Eş'arî'nin isimleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken iki husus söz konusudur: bunlardan ilki el-Eş'arî'nin Ebū Hānīfe'ye yedi konuda muhalefet ettiği, bundan dolayı da el-Mâtürîdî ile aralarında yedi konuda ihtilaf söz konusu olduğu bilgisidir. Bu bilgi esas alındığında el-Eş'arî ve el-Mâtürîdî arasındaki ihtilaflar sanki el-Eş'arî'nin Ebū Hānīfe'ye muhalefet etmesine bağlanmaktadır. Hâlbuki el-Eş'arî ve el-Mâtürîdî çağdaşlıklar ve herhangi bir şekilde birbirlerini veya eserlerini görüp görmediklerini doğrulayacak bir bilgi söz konusu değildir. Dolayısıyla el-Eş'arî'nin Ebū Hānīfe'ye belli konularda muhalefet etmesinden el-Mâtürîdî'nin haberdar olabilmesi ve buna cevap vermek durumunda kalması gibi bir iddia tarihsel

²⁸ *Luğazu'l-Birgivi* adıyla da bilinen risalede “Lā ilāhe illallāh” ifadesinin *nefy* ve *işbāt* yönü altı ana cümlede açıklanmaktadır. Risalenin içeriği ile genel bir bilgi için bkz. Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi: Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), ss.74-75.

²⁹ El-Kārşî, *Risāle fî [el-]Mesā'ili'l-Muhtelif*, vv.105a-105b.

gerçekliği olmayan bir iddiadır. Bu yüzden risaleye yansıyan içeriği bir tür tarihsel gerçeklikten soyutlanmış bir tespit olarak değerlendirmek gerekir. Bu da muhtemelen kelimeler ilminde el-Eş'arî'nin görüşlerinin ve eserlerinin erken denebilecek bir zaman diliminde sirküle edilmeye başlanması, aynı dönemde yaşamış olmalarına karşın el-Mâtürîdî'nin eserlerinin bu sürece daha sonraki dönemlerde dâhil edilmiş olması hususuyla yakından ilişkilidir. Bundan dolayıdır ki el-Eş'arî, Mu'tezile'ye karşı koyan ilk Ehl-i Sünnet kelamcısı kabul edilmiş ve sırf bu yüzden el-Mâtürîdî'ye üstünlüğünden söz edilmiştir. Bu türden bir mukayesenin zemini tahmin edileceği üzere bellidir: Ehl-i Sünnet'in kim olduğu veya *fırka-yı nâciyenin* hangi mezhep olduğu yönündeki tartışmalar.³⁰

İkinci husus ise ihtilaf konularının mukayesesinde el-Mâtürîdî'ye değil, Ebū Hânîfe'ye yer verilmiş olması ve iki kesimin kurucu isimlerinin Ebū Hânîfe ve el-Eş'arî olarak belirlenmiş olmasıdır. Bu kavramsallaştırma, ihtilaf edebiyatının ilk oluşum aşamasına gitmeyi gerektirmektedir. İhtilaf edebiyatının ilk kez müstakil bir metnin konusu kılındığı süreçte, el-Mâtürîdî, mensubu bulunduğu gelenek içerisinde önemli bir isim olarak görülse de henüz bu geleneğe ismini verecek kadar merkeze çekilmemişti. Bu süreçte onun mensubu bulunduğu gelenek hep Hânefiyye olarak tanındı ve tanımlandı.³¹ İhtilaf edebiyatının ilk aşamasında Eş'arîlerin görüşleri el-Eş'arî üzerinden taşınırken, diğer kesim Ebū Hânîfe'nin ismi üzerinden sürece dâhil edildi. Bunda Ebū Ca'fer eṭ-Ṭahāvî'nin Ebū Hânîfe'nin görüşlerini merkeze alarak kaleme aldığı akide metninin doğrudan etkisi söz konusudur. Takıyyuddîn es-Subkî ve oğlu Tâcuddîn es-Subkî Hâneflerin görüşlerini tespit ederken bu metni merkeze almışlar ve ihtilafları Ebū Hânîfe ve el-Eş'arî'nin isimleri üzerinden açıklamışlardır.³² Baba es-Subkî ile çağdaş olan Hânefi Necmuddîn eṭ-Ṭarsūsî'nin iki kesim arasındaki ihtilafları kaleme aldığı *Urcūze* isimli risalesinde de Hânefiyye kavramı tercih edilmiştir.³³ Ancak sonraki süreçte, özellikle de Osmanlı ilim muhitinde Hânefi

³⁰ Bu yöndeki iddialar ve bunların geçerliliği, en geniş düzlemde el-Mercânî tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Bkz. Şihâbuddîn b. Bahâ'uddîn el-Mercânî, *Hâsiye 'alâ Şerhi'l-Celâl li'l-'Akâ'idi'l-'Adudiyye* (Byy: Maṭba'a-yı 'Âmire, 1317), c.1, ss.34-36.

³¹ Daha önceki süreçte hem itikadi hem de fihki olarak Ebū Hânîfe'nin mezhebine mensubiyet bildiren Hânefiyye tabirinin, itikadi içeriğini ne zaman Mâtürîdiyye kavramına devrettiği ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), ss.81-86.

³² Es-Subkî, "Nüniyyetu's-Subkî," ss.2-18.

³³ Eṭ-Ṭarsūsî'nin günümüze ulaşmayan bu kasidesinin tam künyesi *Urcūze fî Ma'rifeti mā beyne'l-Eş'ā'ira ve'l-Hānefiyye*'dir. Onun bu isimle bir kaside yazdığı bilgisi için bkz. Şihâbuddîn İbn Hacer el-'Askalānî, *ed-Duraru'l-Kāmine fî A'yāni'l-Mi'eti's-Şāmīne* (Beyrut: Dāru'l-Cil, 1931), c.1, ss.43-44.

geleneğin itikadî görüşleri el-Mâturîdî'nin ismi üzerinden hep tartışma konusu yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında el-Kārşî'de geçen metnin, ihtilafın adreslerinin tespitinde es-Subkî çizgisini koruduğu söylenebilir. Ancak Nev'î'nin, risalesinin kendisine ait olan yerlerinde el-Mâturîdî tabirini kullandığı görülmektedir.

EK: İki Risalenin Tam Metni

el-Kārşî

*Ve emmā el-Eş'arī ve'l-Mâturîdī fe-
kad ih̄telefā³⁴ fī mesā'il*

Zīrā İmām-ı Ebū Mansūr-i Mâturîdī ḥanefiyyü'l-mezheb olup vasıta ile ḥazreti İmām-ı A'zam Ebū Ḥanīfe'niñ telāmizini[den]dir.³⁵ Zira Ebū Naşr-ı 'İyāz'dan³⁶ telemmüz ve te'allüm idüp ol daḥi İmām-ı Muḥammed bin Ḥasan eş-Şeybānî'den aḥz³⁷ ve telakḳī itmişdir. Pes mezheb-i ḥazret-i imāmi ihtiyār ile imāmdan menşüş olan aḳvāle ittibāc ve intişāra muḳtezā-yı mezhebī olup eşer-i imāma muḳtezā idügi muḳarrer olur ve ḥazret-i imāmdan menşüş olan aḳvālden i'tikādiyyāta müte'alliḳa yedi 'aded mes'ele[de]³⁸ Ebū'l-Ḥasan el-Eş'arī muḫālefet idüp ḥilāfina zehāb itdügünden nāşī Mâturîdī ile beynlerinde mesā'il-i ma'düdede ḥilāf müteḫakḳıḳ olur. Ve ba'zı kütüb-i

Nev'î

علم أن الفرقة الناجية الأشاعرة والماتريدية
ومذهبنا أي مذهب³⁹ أبي حنيفة رحمه الله
تعالى⁴⁰ ماتريدية

ومن كتبهم متن العقائد النسفية و متن البداية
و متن التبصرة و متن الطحاوي الى⁴¹ غير ذلك
و من كتب الأشاعرة متن الطوالع و شرح المواقف
و متنه و المقاصد و شارح العقائد أشعري لأنه
شافعي و الشافعي أشعري

ففى كتب الماتريدية إذا ذكر أهل السنة فرادهم
الماتريدية وكذا فى كتب الأشاعرة إذا ذكر أهل
السنة فرادهم الأشاعرة

قال الفاضل التفتازاني⁴² فى شرح المقاصد
المشهور من أهل⁴³ السنة فى ديار خراسان والعراق

³⁴ Metinde *ih̄telefnā* olarak geçmektedir.

³⁵ Metinde *telāmizindir* olarak geçmektedir.

³⁶ Ebū Naşr el-'İyādî olması gerekirken, metinde nisbet *yā'* sı olmadan verilmiştir.

³⁷ Metinde bu kelime iki kez tekrarlanmıştır.

³⁸ Anlamı tamamlamak için "de" eki tarafımızdan eklenmiştir.

³⁹ "أي مذهب" ifadesi Badeen'in neşrinde bulunmamaktadır.

⁴⁰ "تعالى" ifadesi Badeen'in neşrinde bulunmamaktadır.

⁴¹ Pertev Paşa: و

⁴² Badeen: التفتازاني

⁴³ "أهل" ifadesi Badeen'in neşrinde bulunmamaktadır.

mevsūḳada ta'dād olunduğu vech üzere ol mesā'il-i seb' bunlardır:

والشام وأكثر أقطارها الأشاعرة أصحاب أبي الحسن علقمة⁴⁴ بن إسماعيل بن إسحاق بن سالم بن عبد الله بن بلال بن أبي بردة بن أبي موسى الأشعري صاحب رسول الله صلى الله تعالى⁴⁵ عليه وسلم وأبو الحسن أول من خالف أبا علي الجبائي ورجع عن مذهبه الى السنة أي طريقة النبي والصحابة أي طريقة الصحابة وفي ديار ما وراء النهر الماتريدية أصحاب أبي منصور الماتريدي تلميذ أبي النصر⁴⁶ العياضي⁴⁷ تلميذ أبي بكر الجوزجاني صاحب أبي سليمان الجوزجاني⁴⁸ تلميذ محمد بن الحسن⁴⁹ الشيباني من أصحاب الإمام أبي حنيفة رحم الله عليه⁵⁰ وماتريد قرية من قرى سمرقند والمحققون من الفريقين لا ينسب أحدهما الى البدعة والضلالة⁵¹

والخلاف بينهما في سبعة أصول وهي نحمد الله ليست من أمهات المسائل حتى يكون اختلاف⁵³ في ذلك مؤديا الى التباين والتناقض في أصول الدين

الأول الإستثناء في الإيمان في قول القائل أنا Mes'ele-i ūlā: ene mu'minin inşā'allāh kavlinde olan istisnādır ki İmām-ı Ebū

⁴⁴ Aslında 'Alī olması gerekirken, hem Badeen'in tahkikli metninde hem de Pertev Paşa nüshasında 'Alḳame olarak geçmektedir.

⁴⁵ "تعالى" ifadesi Pertev Paşa'da geçmemektedir.

⁴⁶ Badeen: النصر

⁴⁷ Pertev Paşa: العياضي

⁴⁸ Badeen: الجوزجاني

⁴⁹ Pertev Paşa: حسن

⁵⁰ "رحم الله عليه" ifadesi Badeen'de geçmemektedir.

⁵¹ Badeen: الضلال

⁵² Pertev Paşa: بجمد

⁵³ Badeen: تكون بخلاف

Ḥanīfe ḥazretleri “*naḥnu naḥkumu bi-ẓ-zāhir vallāhu yetevellā's-sā'ir kemā ḳāle Allāhu te'ālā ulā'ike humu'l-mu'minūne ḥaḳḳan*” diyüp İmām-ı Eş'arî ḥazretleri ‘akıbet-i emr ve sebk-i kitāb[a]⁵⁴ nazār itmışdir. *Fe-sebete en yeḳūle ene mu'minun inşā'allāhu te'ālā binā'en 'alā enne ḥuṣūle't-taşdīki 'l-kāmili 'l-muncī lā yekūnu illā fī meşiyetillāhi te'ālā.*

مؤمن إن شاء الله قال به الأشعري وأنكره
الماتريدي

Ṣāniye: İmām-ı Ebū Ḥanīfe gāh olur ki sa'īd şaḳī ve şaḳī sa'īd olur dimiştir. İmām-ı Eş'arî katında ḳavluhu ‘aleyhi's-selām⁵⁵ ‘*es-sa'īd sa'īdun fī baṭni ummihi ve's-şaqī şaqīyyun fī baṭni ummihi*’ ḥadiş-i şerīf zāhiriyle ‘amel olunur dimiştir.

الثاني قال الأشعري السعيد لا يشقى والشقى لا يسعد وأنكره أبو حنيفة رحمه الله
أقول يمكن أن يحمل⁵⁶ النزاع بينهما في هذه المسألة على اللفظي على ما حققه بعض العلماء بأن قول الأشعري بالنسبة الى استعداده الأصلي أو كتابه الأزلي وأما قول أبي حنيفة رحمه الله فبناه على الظاهر ونحن نحكم به

Ṣālişe: Kesbi İmām-ı Ebū Ḥanīfe işbāt idüp İmām-ı Eş'arî nefy [u] inkār itmışdir.

الثالث الكسب وينفيه الأشعري وخالفه أبو حنيفة رحمه الله

Rābi'a: İmām-ı Ebū Ḥanīfe vüçüb-ı *ma'rifetullāh* ‘aḳlī olmağa zāhib olup İmām-ı Eş'arî şer'īdir dimiştir.

الرابع الأشعري يقول إن معرفة الله واجبة بالشرع وأبو حنيفة يقول⁵⁷ بالعقل

Ḥāmise: İmām-ı Ebū Ḥanīfe meşelā rāzıḳıyyet gibi evşāf-ı ef'āl ḳadīmdir diyüp İmām-ı Eş'arî ḥudūşüne zāhib olmuştur.

الخامس الأشعري يقول أوصاف الأفعال كالرازقية حادثة وأبو حنيفة رحمه الله⁵⁸ يجعلها قديمة

⁵⁴ Anlamı tamamlamak için “a” tarafımızdan eklenmiştir.

⁵⁵ Metinde kısaltma olarak sadece ع ve س harfleri geçmektedir.

⁵⁶ Badeen: يجمع

⁵⁷ “يقول” ifadesi Pertev Paşa'da geçmemektedir.

⁵⁸ “رحمه الله” ifadesi Pertev Paşa'da geçmemektedir.

Sādise: İmām-ı Ebū Ḥanīfe enbiyā-i 'ıẓām 'aleyhim eṣ-ṣalātu ve's-selām ḥazerātından şudūr-ı şağāyiriñ imtinā'ına ḥükm idüp İmām-ı Eş'arī ḫilāfına zehāb itmişdir.

السادس أبو حنيفة يقول بامتناع الصغائر على الأنبياء وخالفه الأشعري

Sābi'a: İmām-ı Ebū Ḥanīfe küffār üzerine vuḳū'-ı ni'meti işbāt idüp İmām-ı Ebu'l-Ḥasan el-Eş'arī nefy u inkār itmişdir.

السابع ليس على الكافر نعمة قال بذلك الأشعري وخالفه أبو حنيفة رحمه الله

أقول وفي التوضيح التكليف بما لا يطاق غير جائز عند أبي حنيفة رحمه الله خلافا للأشعري وفيه أيضا الحسن والقبح شرعيان عند الأشعري وعندنا شرعي وعقلي أو نقول⁵⁹ بالتوسط وفي متن بداية الأصول الاسم والمسمى واحد عندنا وقال بعض الأشعرية الاسم غير التسمية وغير المسمى وقال بعضهم الاسم ينقسم⁶⁰ الى ثلاثة أقسام أحدها عين المسمى والثاني غير المسمى والثالث لا هو ولا غيره وتفرقوا⁶¹ أن التسمية غير المسمى وهي قامت المسمى والصحيح ما قلناه فان من قال الله صحح أن يقال ذكر الله وصحح أن يقال ذكر اسم الله ولولاهما واحد لما صح إطلاق ذلك فعلى هذا أي على ما ذكر سابقا ولاحقا يكون المسائل الخلافية بينهما عشرا فالخصر بالسبع قصور تمت الرسالة

⁵⁹ Pertev Paşa: اذ يقول

⁶⁰ Pertev Paşa: منقسم

⁶¹ Pertev Paşa: انفرقوا